

I--IV. Pest, 1851/ írja, hogy van erdeje. Kisnémedi közelében eléggé kiterjedt erdőség található, a tőle északra fekvő falut Püspökszilágynak hívják, Némedi déli határában pedig, Václahartyánban a Haraszt dűlő található. A Veszprém megyei Nyüved-völgyben levő /PESTY: III, 86/ Balatoncsicsóról, Herendről és Szentantalfáról szintén Fényes állítja, hogy sok erdeje van. A Nagyváradtól északra fekvő Bihar megyei Nyüved ugyan síkságon található, ez azonban nem zárja ki, hogy az Árpád-korban ne lehetett volna ott erdő. A földrajzi adatok tehát, ha egyértelműen nem igazolják is az irtásföld jelentést, mindenesetre inkább támogatják, mint ellentmondanak neki.

HEGEDŰS ATTILA

A P O S T A G

A FNESz. a következő magyarázatát adja az Apostag helynév eredetének: „Talán elhomályosult összetétel, s előtagjában a m.R. Apos /1211: Opus: PRT. 10. 512./ szn, utótagjában pedig az „egy darabban levő szántóföldek” értelmű tag fn. rejlik.”

JANKOVICH MIKLÓS /1773--1846/ „Magyar szó-nemzés ötven példakban” /1812/ című munkájában egészen más megoldást javasol: „Ezen nevezet valóságos görög szó, t.i. Ἀποστολος ἄβλος annyit tesz, mint sz. Apostol.”

NAGY LAJOS /1883--1954/, a község szülötte, A menekülő ember /Bp. 1954/ című önéletrajzi regényében szintén felveti a kérdést, s -- bár nyilván nem nyelvészetileg megalapozottan -- megoldást is ajánl: az após + tag összetételt látja valószínűnek.

Végül megemlíthetjük az egyik helyi lakos magyarázatát is, főként azért, hogy érzékeltessük a kérdéssel kapcsolatos teljes bizonytalanságot. Történelmünk egy idegen elnyomástól terhes korszakában -- mondja a romantikus történet -- összeesküvést szöttek a nemzet legjobbjai. Titkos találkozóik színhelyül, ki tudja, miért, az apostagi templomot választották.

A falu lakói persze nem tudtak róluk semmit, csupán azt látlák, hogy tizenketten gyűlnek össze időről időre. Ezért aztán csak úgy emlegették őket: „az apostolok”. Róluk kapta tehát a falu nevét a falu.

Alaposabb mérlegelést csupán a két előbbi hipotézis érdemel, s azért is megelégedhetünk ezek vizsgálatával, mert lényegében tartalmazzák a másik két nézet magvát is.

KISS LAJOS magyarázatában erősen vitatható a „tag” utótag feltételezése, két okból is. 1. A „tag” szó földterület jelentésében 1612 előtt nem használatos, vagy legalábbis sehol sem bukkanunk nyomára. Ebben az évben fordul elő először a következő szövegkörnyezetben: „Kaszáló rét hat helyeken vagyon: első tóhátai rét, másik tóapadás, harmadik malommal való rét, negyedik katonák tilalmas nevű, ötödik tagy-elei az csürös kertnél, hatodik a kecskésen való rét.” /GÉRESI KÁLMÁN: Károlyi család levéltára Bp., 1882--1897. IV, 318. o./

Megtévesztő lehet mindezzel kapcsolatban, hogy a TESZ szerint már 1522-ből is fönmaradt ez a szó a „Hwlatagh” névben. Csakhogy itt -- mint PAIS DEZSŐ bizonyítja -- korántsem a hulla + tag, hanem sokkal inkább a hull + atag felbontás lehetséges. „Az -ék képző -eg, -ag-ra változását tömegesebben az -atag, -eteg képzős igenevek hangfejlődésénél látjuk /csergeteg, forgatag, fuvatag/ ... érdekes a Bács megyei Hullatag helynév, amely 1480 Hwllatagh, és 1522 Hwllathak alakban jelenik meg...” /MNY. VII, 412./

Mégegyszer tehát: 1612 előtt sehol sem találunk „tag” szót. Márpedig az Apostag név, mint látni fogjuk, már 1217 előtt kialakult.

2. 1612-től azután egészen napjainkig igen gyakorivá válik a „tag” használata helynévadásunkban, s újra meg újra felbukkan földrajzi-névgyűjteményeinkben is. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy kizárólag dűlők, földek, területek megjelölésében, de sohasem helységnevekében, akkor megint csak valószínűtlennek látszik, hogy Apostag az egyetlen kivétel lenne.

Megerősít vélekedésünkben KNIEZSA ISTVÁNNak az Úrgeteg helynév kapcsán kifejtett álláspontja is: „régii helyneveinkben a tag szónak ... semmi nyoma nincs” /Magyarok és románok. Szerk.: DEÉR JÓZSEF és GÁLDI LÁSZLÓ Bp., 1943. 195/.

Számos kétségünk támadhat Jankovich Miklós elméletével szemben is. Ő azt állítja, hogy „Aposthag, úgy mint egyház, Tykus /Tentele/, Zygerfew, Czetin, sat egymás mellett fekvő határok, mind a Weszprém Völgyi Apatzak birtokában voltak” /i.m./. Ez súlyos tévedés. HÓMAN BÁLINT 1911-ben azonosította az adománylevél helységeit /Turul, 1911. 123/, HARICH JÁNOS pedig 1928-ban sorra vette, mi került a kolostor birtokába a későbbiek folyamán. /A veszprémvölgyi apácakolostor birtokainak története. Pécs, 1928./ Egyik felsorolás sem említi Apostagot, egyik sem igazolja Jankovich feltételezését.

Elgondolkodtató az is, hogy a falu nevét következetesen „h”-val a közepén írja, úgy, ahogy sohasem írták, sem az ő korában, sem pedig azt megelőzően. /A név végén valóban fel-felbukkan a „h”, ez azonban legkevésbé sem magyarázza Jankovich eljárását./ Nem tudhatjuk, tévedés-e ez is, avagy szándékos retusálás, de látnunk kell, hogy igen jól illeszkedik elméletébe, s ha csakugyan ott állt volna a „h”, egészen valószínű lenne a „hagiosz” utótag feltételezése.

Megemlít írásában egy bizonyos követ, feliratot is, amelyről szerinte az „apostolosz hagiosz” kifejezés töredékei voltak leolvashatók. Sajnos e kőnek ma már nem juthatunk nyomára. Mint egyik saját kezű leltárában írja, feliratos táblái, kövei, régészeti anyaga számbavétel nélkül lett a budai fegyvertárba szállítva /OL filmtára, 16612/. Ezekről a tárgyakról azonban sem a Hadtörténeti, sem a Nemzeti Múzeum munkatársai nem tudnak.

Mielőtt tovább lépnénk, vegyük sorra a község nevének előfordulásait!

1217: Apostog Sztp krit.j. I. 111.o. 337.

1318: Apostag FEJÉR: VIII, 169.o. 57.

1332: Apostuk ORTVAY: Magyaro.egyh.földleírása I. 112.o.

14.sz.: Apostag Sztp krit.j. II. 320.o. 3246.

- 1400.: Apastagh MÁLYUSZ: Zsigmondkori oklevéltár II. 52.o.
 1417: Apostog Turul, XXIX. 65--68.o.
 1436: Apastagh Zichy-okmánytár, VIII. 569.o. 396.
 1469: Apostag CSÁNKI, III. 316.o.
 1476: Apostag Zichy-okmánytár XI. 174.o. 95.
 1487: Apastagh CSÁNKI III. 316.o.
 1561: Apasztagbel SZARKA GYULA: A váci egyházmegye történeti földrajza a török hódítás korában. Vác, 1940. 53--54.
 1562: Apasztahely Szarka Gyula, i.m.
 1562: Apasztagbel Szarka Gyula, i.m.
 1614: Apasztaghel Szarka Gyula, i.m.
 1629: Apaztaaghd Szarka Gyula, i.m.
 1643: Apoztaghel Szarka Gyula, i.m.
 1654: Apostagh Szarka Gyula, i.m.
 1660: Apostag Szarka Gyula, i.m.
 1666: Apostagh Szarka Gyula, i.m.
 1668: Apostag Szarka Gyula, i.m.

Úgy tűnik, az írott nyomok csak a név kialakulásának egy meglehetősen késői állomásáig, az Apostog alakig vezetnek vissza, amely már meglehetősen közel áll a mai alakhoz. A későbbi, rögzített adatok alapján követhető változások nyelvészeti szempontból meglehetősen semmitmondók, s többnyire a helyesírás ingadozásait, illetve a név lejegyzőinek pontatlanságát illusztrálják. Az egyetlen lényeges információ: az 1217-es Apostog alakból a 14. századig nyíltabb ejtés következtében Apostag, sőt Apastag alak jött létre, amely aztán az előbbi változatban állandósult. Semmiféle magyarázatot nem kapunk azonban a név eredetére. Így -- nyelvészeti adatok hiányában -- külső információkhoz kell folyamodnunk.

Napjainkban mind az egyháztörténet, mind a művészettörténet, mind pedig a történettudomány ténynek tekinti, hogy Apostagon a kora Árpád-kortól kezdve görög szertartású, centrális templom állt /1. SZILAS LÁSZLÓ: Kis magyar egyháztörténet, Róma, 1982. 22; SZÁNTÓ KONRÁD: A katolikus egyház története. Bp., 1983. 310; GERVERS-MOLNÁR VERA: A középkori Magyar-

ország rotundái. Bp., 1974. 45; GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve. Bp., 1983. 47; SZÉKELY-BARTHA: Magyarország története. I. Bp., 1984. 684/. Felépülése valószínűleg azzal hozható kapcsolatba, hogy a Bizáncban megkeresztelkedett Zombor Gyula egy görög püspököt hozott magával, Hierotheoszt. Az ő tevékenységéhez kötik az apostagin kívül a titeli Hagia Sophia, a szegedi Szent Dömötör, a marosvári Szent-János, és a kiszombori templom létrejöttét is.

Az apostagi templom GERVERS-MOLNÁR VERA feltételezése szerint az átlagosnál jóval nagyobb, mintegy 10 méter átmérőjű lehetett, falába 12 íves fülke mélyedt, s faragott kövekből építhették.

Jankovich Miklós leírása szerint „... ezen helységnek régi temploma, melly 1805. esztendőig a Reformátusoktól birattatott, és elbontatván helyette más újabb építettett, a 12 Apostolok tiszteletére vala építve. Nem is a mostani templomoknak hosszú, négy szegű formájára, hanem 12 oldalokra gömbölyűen,...”

MÉHES LAJOS, az 1806--13 között, azaz a templom lebontásának idején Apostagon tevékenykedő református lelkész feljegyzéseiből kiderül, hogy valóban egy régi templom köveit építették be az új épületbe, továbbá az is, hogy a régi csakugyan tizenkét szegletű volt.

E templomról tanúskodik egy canonica visitatio is, melyről GYÖRFFY GYÖRGY számol be: „Apostagon viszont még Jankovich Miklós adott számot egy, az ő idejében lebontott 12 szögletű templomról, ... amelyet, mint a bizánci munkaközösséggel együtt megtett régészeti utunk során módunkban volt a canonica visitatio feljegyzésekből megállapítani, a 12 apostol „képe” díszített.”/Száz. 87. /1953/, 683./

E három forrásból biztosan megállapítható: Apostag ősi templomát rendkívül szoros szálak fűzték a 12 apostol kultuszához.

De vajon mondhatjuk-e, hogy az apostoloknak szentelték? S ha igen, elnevezhették-e a védőszentekről a falut? És végül: kialakulhatott-e Apostolokból Apostag neve?

A templom védőszentjéről elnevezni a falut közismerten gyakori útja a helynévadásnak. Nem mellékes, hogy éppen akkor /a 12. században/ vált ez divatossá hazánkban, amikor az Apostog név is megszületett. Ez a gyakorlat általában magát a szent nevét tette meg falunévné /KÁLMÁN BÉLA: A nevek világa. Bp. 1969. 164/.

Apostoloknak szentelt templomot négyet is találunk hazánkban: a gyulai vár Capella Apostolorum /1445/, Ókőrmöcké /Stara Kremnicka 1674/ és a közeli Urakvölgye /Vallis Dominorum/ templomát, valamint Szabadka-Kelebia 1936-ban szentelt egyházát /BÁLINT SÁNDOR: Ünnepi kalendárium. Bp. 1974. II. 45/.

Apostolokról elnevezett helységekkel egyébként külföldön is találkozhatunk. Ilyen Aposztolovo a Szovjetunióban és Apostóles Argentínában.

Az Apostolok alaktól nem olyan különös és hosszú az út az első biztos pontot jelentő Apostogig, mint az első pillantásra hihetnénk. Minden bizonnyal szóvégi redukciót láthatunk a folyamatban: [⌘]Apostolok - [⌘]Apostok - Apostog /analógiaként vö.: FNESz.: Szentbékállá, Alibánfa/.

Végső hipotézisünket tehát, mely semmi olyan mozzanatot nem tartalmaz, amely rendkívüli vagy egyedül lenne a magyar helynévtörténetben, így foglalhatjuk össze: Apostag templomát valószínűleg az apostolok tiszteletére szentelték. A község erről kaphatta nevét, s az általános törvényszerűségnek megfelelően eredetileg [⌘]Apostolok lehetett. A szóvégi redukció jelensége folytán alakulhatott ki ebből az Apostok alak, majd kisebb jelentőségű torzulások nyomán a mai Apostag. Mindez elképzelhetőbb, ha figyelembe vesszük, hogy az Árpád-kor embe-
rének sokkal idegenebb csengésű lehetett a görög eredetű szó, mint amilyen számunkra ma.

Hátra van még egy kérdés tisztázása: milyen kapcsolatban áll Apostag az Apostol, illetve Kisapostag helynévvel.

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ /Pest megye történetének okleveles emlékei. Bp., 1938. 437/ és BOROVSZKY SAMU /Pest-Pilis-Solt Kiskun vármegye monográfiája. Bp., 1910--11 I. 226./ Apostaggal azonos értelműnek tekinti az Apostol helynevet.

Van olyan eset, amikor igazuk van: az 1675-ös előfordulás például minden bizonnyal a mai Apostagra vonatkozik /Szarka Gyula, i.m./, már csak azért is, mert a váci egyházmegye plébániái, a község szomszédai között tünteti föl Apostolt. Az 1394-es és 1483-as Apostol alakokról viszont Csánki megállapítja: ezek egy Fejér vagy Komárom megyéhez tartozó, Bakony-sárkány környéki helységet jelölnek.

Kisapostag me is létező község a Duna jobb partján, Apostaggal szemben. Az teszi érdekessé számunkra, hogy a 16—17. századi térképek következetesen itt, a jobb parton, a mai Kisapostag helyén jelölik Apostagot. /LAZÁR DEÁK, JACOB VON SANDART, GERARD MERCATOR és MATTHES ZÜNDT térképe az 1528, 1664, 1585 illetve 1567. esztendőkből. Ld. Cartographia Hungarica, 1972. szerk.: Nemes Klára./

Érdemes tehát röviden rekonstruálni a két község viszonyának múltját. Amennyiben elfogadjuk, hogy Apostag templomáról kapta a nevét, úgy a falut eredetileg a bal parton kell föltételeznünk, ahol ez a templom is állt, s ahol a község ma is található. De ha nem lenne is közvetlen kapcsolat köztük, akkor is nagyon valószínű lenne a bal parti eredet, hiszen a templom aligha lakatlan helyen épült. A jobbparti település kialakulását és nevét az itteni, s már 1217-ben említett révvel hozhatjuk kapcsolatba. Túlparti, ősi szomszédját talán akkor előzte meg a fejlődésben, amikor annak ura, Apostagi Olivér a 14. században birtokul kapta a szintén jobb parti Paksot, s így a két birtoktest közé, súlyponti helyzetbe került Kisapostag /Turul, XXIX, 65--68/.

A 15. században már mindkét helységet illetik az Apostag névvel /1436: a mai Kisapostag; 1469: a mai Apostag/. A 16. században azután már egyértelműen a jobb parti település a jelentősebb. Ezt részben az említett térképek jelzik, részben pedig egy nagyon sokat mondó adat 1559-ből: a budai szandzsák összeírása a mai Kisapostagot nevezi Nagy-Apastaknak /KÁLDY-NAGY GYULA: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Bp. 1977. 56.; 171./

1707-ben SC. M. INGEN--I. C. MILLER térképe már újra a balparti Apostagról tud. Kisapostag elnéptelenedett, s majd csak a 19. század végén népesítették be újra lakosok /Fejér megye általános ismertetője. szerk.: F. SZABÓ GÉZA: Bp., 1931--32. 144./

VALACZKA ANDRÁS

B E M H E G Y É S K I S D E B R E C E N

Régi megfigyelés, hogy a szakirodalom felvirágzása ösztönzi a kutatást. MEZŐ ANDRÁS "A magyar hivatalos helységnévadás" című, igen részletes és alapos kutatáson nyugvó munkája hívta fel a figyelmemet arra, hogy az 1848/49-es évek nem hagytak volna nyomot helységnévadásunkban. Jómagam -- Pesty Frigyes sok mindenre kiterjedő figyelméből -- egyelőre két esetet ismerek, amely e korra teendő.

1807-ben -- a Ruzska havas déli oldalán -- a Bisztra folyó [= Ruzska ÁTI Kisatlasz] völgyében vasércet, 1809-ben rézércet fedeztek föl. A bányatelepet Hofmann Ferdinánd rész tulajdonos után Ferdinandsberg-nek nevezték el. A névadás időpontja bizonytalan. 1825-ben vashámort, 1842-ben hengerművet létesítenek itt. A szabadságharcban fegyvergyártással szolgáló bányavidék e helységet Fülöpp Lipót /1809--1875/, 1848/49-ben temesi országgyűlési képviselő, majd végvidéki kormánybiztos javaslatára Bemhegy nevet kapta /Fülöpp Lipót életadatainak közléséért Barcsay Lászlónak tartozom köszönettel/. A névadás Bem József tábornok tiszteletére történt. Érthető, hogy a névadást a szabadságharc bukásával eltörölték /PESTY, A szörényi bánság és Szörény vármegye története. II. köt., Bp., 1878. 64--5/. A német bányásztelepülés ezután újra Ferdinandsberg lett. Így szerepel 1880-ban a Hátsek-féle atlaszban. 1882-ben a Juhos-féle helységnévtár "Nándorhegy, előbb Ferdinandsberg" néven mutatja, de Ferdinándhegy néven is utal rá. Nándorhegy néven került Romániához, hol először